

TABIIY RESURLAR, ULARNING TASNIFI VA BAHOSINI ANIQLASH

Radjapov M.Ya.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI Geografiya o‘qitish metodikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi

Abdiramanov J.N.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI Geografiya o‘qitish metodikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi

Eshpanova G.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta’lim yo‘nalishi talabalari

Abdreymov A.M.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta’lim yo‘nalishi talabalari

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15169412>

Inson uchun yashash vositasi bo‘lib xizmat qiladigan tabiat komponentlari va tabiiy muhit xossalari tabiiy resurslar deb ataladi. Tabiiy resurslar kishilik jamiyatining hayot farovonligini qondiribgina qolmay, balki biosferaning barqarorligini ham ta’minlab turadi. Tabiiy resurslarning qaysidir jihatlari insonning ma’naviy ehtiyojlarini ham qondiradi, masalan, estetik (“tabiat go‘zalligi”), reaksiya vah.k. Ammo uning eng asosiy jihati moddiy farovonlik yaratishdir.

Shunday qilib, tabiiy resurslar - bu shunchaki moddiy farovonlik uchun inson ishlatadigan, faqatgina uning mavjudligini ta’minlab turuvchi, balki uzluksiz tarzda hayot sifatini yaxshilab borishga xizmat qiluvchi tabiat obyektlari va hodisalaridir. Bir so‘z bilan aytganda, inson tomonidan foydalaniladigan tabiiy resurslar xilma-xil, ularning kelib chiqishi, foydalanish uslublari ham shunga yarasha turlicha. Bu o‘z o‘mida ularni ma’lum tizimga solish - tasniflashni taqozo etadi.

Kelib chiqish (paydo bolish) manbalari bo‘yicha tabiiy resurslar: biologik, mineral va energetik turlarga bo‘linadi. Ishlab chiqarishda foydalanishi bo‘yicha: yer fondi, olm on fondi, suv resurslari, hayvon resurslari, foydali qazilmalar kabi turi an mavjud.

Tabiatni muhofaza qilish (yoki ekologik) nuqtayi nazardan - sarflanish darajasi bo‘yicha: tugaydigan va tugamaydigan guruhlariga ajratiladi.

Tugaydigan tabiiy resurslar: tiklanmaydigan va tiklanadigan guruhchalarga bo‘linadi. Tiklanmaydigan tabiiy resurslarga, qazilma boyliklarining barcha turlari kiradi. Tiklanadiganlariga tuproq, o‘simlik, hayvonot dunyosi hamda dengiz ostidan olinadigan ayrim tuzlar kiritilishi mumkin. Demak, tugaydigan tabiiy resurslar juda tejamkorona foydalanishni taqozo etadi.

Tugamaydigan tabiiy resurslarga: koinot va iqlimning foydali elemetlari, ya’ni quyosh energiyasi dengiz suvlarining qalqishidan hosil bo‘ladigan to‘liq energiyasi, yer osti va shamol energiyalari, atmosfera havosi va yog‘inlar, suv

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

resurslari kiradi. Biroq, bu resurslar miqdor jihatdan ko‘p boigani bilan ularning sifatini o‘zgarishi (ifloslanishi) yerdagi hayot rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Umuman, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi tabiiy resurslardan foydalanish koiamining ortishiga olib keladi. Tabiatda har bir boylik turi inson uchun juda qadrlı boiishi bilan birga o‘z qiymatiga ham ega.

Xo‘sh, resurslarni qanday baholash kerak yoki go‘zal tabiat manzaralarini-chi? Beqiyos boylik-zilol suv qanday qiymatga ega? U inson tomonidan ifloslantirilgan va deyarli yaroqsiz holga keltirilgan bo‘lsa-chi? Bunday vaziyatda u qanday baholanadi?

Orol dengizi sathining tushib ketishi natijasida vujudga kelgan ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarining bir illik zarari qancha? Tabiiy muhitni baholashning bu kabi iqtisodiy mezonlarini bilish lozim. Tabiiy resurslarning haqiqiy qiymatini bilish ularningisrof boiishi, sifatining buzilishi, yo‘qolishi kabi nomaqlub hodisalarning oldini olishda o‘ta zarur.

Tabiiy muhitni muhofaza qilish va qulay ekologik vaziyatlarni barqarorlashtirish, resurslaridan oqilona foydalanish tamoyiliga amal qilishda boyliklarni iqtisodiy baholash va tabiat xizmatlarining aniq qiymatga ega boiishi beqiyos darajada katta ahamiyatga ega. Tabiiy muhit jamiyat uchun bir necha vazifalarni ham bajaradi: a) tabiiy resurslar bilan ta‘minlash; b) o‘z-o‘zini tozalash va qayta tiklash; d) inson uchun qulay tabiiy xizmatlarni bajarish, chunonchi, rekreatsiya (dam olish, sog‘liqni tiklash va b.), estetik zavq olish, tabiatdan muruwat va saxiylikni o‘rganish va b. Bularning barchasini birgina bosh vazifa, ya’ni insonga hayot bagishlash, deb ta’riflash mumkin.

Afsuski, sotsializm davrida tabiiy boyliklarning haqiqiy bahosi aniqlanmadi. To‘g‘ri, bu borada ma’lum tadqiqot ishlari bajarildi (Mints, 1972). Lekin ular mantiqiy poyoniga yetkazilmaganligi tufayli resurslarni haqiqiy baholash masalasi yechilmay qolaverdi. Bu muammo xorijiy mamlakatlarda ham toliq hal qilinmagan. Sotsializm davrida resurslar haqiqiy baholanmaganligi sababali ulardan foydalanishda isrofgarchilikka va sifatining buzilishiga yo‘l qo‘yildi, qashshoqlanish jarayoni rivojlandi. Natijada atrof-muhitning ifloslanishi, resurslar haqiqiy bahosining tushib ketishi, iqtisodiy samaradorlikning nihoyatda pasayib borish jarayonlari kuchayadi.

Tabiiy boyliklarning narxini bilish, awalo loyihalarning muqobil variantlarini tanlash, iqtisodiy samaradorlikka erishish, tabiat muhofazasiga keng yo‘l ochish, aholining ekologik jihatdan yashash sharoitlarini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar ochadi. Baholash asosida kapital qurilishlarning variantlariga ta’sir etish mumkin.

Tabiiy resurslar mamlakatning milliy boyligi hisoblanadi. Lekin buning uchun ular to iiq baholangan, ya’ni qiymatga ega boiishi kerak. O‘zbekistonda faqat

mineral xomashyo boyliklari hisob-kitob qilingan bo‘lib, ularning iqtisodiy salohiyati 3,3 trln AQSH dollaridan ortiqroq baholanmoqda. Shundan 1 trln. AQSH dollari neft va tabiiy gaz zaxiralariga to‘g‘ri keladi.

Holbuki, tabiiy boyliklarni baholash-mamlaktning milliy boyliklarini sarhisob qilish bo‘lib, uning tabiiy salohiyatini aks ettiradi. Bu salohiyat ijtimoiy ishlab chiqarish boyliklari bilan birgalikda mamlakatda kelajakda rivojlanish istiqbollari aniqlab beradi. Lekin tabiiy boyliklarning tarmoqlar bo‘yicha imkoniyatlari qotib qolgan bahoga ega bo‘lmay, doimo o‘zgarib turadi. Gap shundaki, masalan, geologlar ko‘pincha tez-tez yangi mineral xomashyo konlarini topib turadilar va ularning zaxiralarini oldingi xomashyoga qo‘shib boradilar, binobarin, u yoki bu mineral xomashyo zaxirasi doimo ortib borish yo‘nalishida bo‘ladi. Yoki boshqa tabiiy boyliklar (yaylov, o‘rmon va b.) antropogen degradatsiya natijasida miqdor va sifat jihatidan o‘zgarib boradi, bunday vaziyatda tegishli o‘zgartirishlar kiritishga to‘g‘ri keladi.

Kishilik jamiyati rivoj topgan sari uning tabiatga ta‘sir kuchi va ko‘lami orta borishi muqarrar. Ammo, ana shu ta‘sirida tabiat sig‘imiga mos me‘yor bo‘lishi, tabiatni o‘zini-o‘zi tiklash va tozalash qobiliyatidan ustun bolmasligi lozim.

Biroq yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishi, takomillashuvi va keng quloch yoyishi (ov-dehqonchilik madaniyati-sanoat inqilobi) azaldan tabiiy omillar ta‘siriga moslashgan Yer sayyorasi ekotizimlari (tabiati)ga o‘ta qudratli va xilma-xil ta‘sirlarni sinashiga asos bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasida atrof-muhit holati va tabiiy resurslardan oydalanish to‘g‘risida Milliy ma‘ruza. –T.: Chinor ENK, 2002, 2006, 2008, 2012.
2. O‘zbekiston ekologik harakati dasturi. –T., 2009.
3. Xodjimatomov A.N., Alimqulov N.R., Xolmurodov Sh.A., Djurayev M.E. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. –T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» - 2020.
4. Раджапов М.Я., Ешпанова Г., Матмуратов Е.Р. Локальные геоэкологические проблемы и их последствия. – Международный научно-практический журнал «Экономика и социум». 03(118) 2024.
5. Eshimbetov U. et al. Territorial composition of agriculture in the Aral Sea Region of Uzbekistan //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 510. – С. 01040.
6. Ешимбетов У., Наурузбаева Г., Дальжанов К. Методические вопросы анализа и прогнозирования индустриального развития региона с учетом рационального использования минеральных ресурсов //Экономика и социум. – 2020. – №. 12 (79). – С. 532-540.
7. Ешимбетов У. Х. Формирование точек производственного роста на базе минерально-сырьевых ресурсов как совершенствование территориальной организации промышленности региона (на примере Республики Каракалпакстан) //Экономика и предпринимательство. – 2017. – №. 11. – С. 232-237.
8. Раджапов М. Я., Умаров Е. К., Искендеров А. Б. Қорақалпоғистон ҳудудининг географик ўрганилиш тарихи //Ўзбекистон география жамияти ахбороти. – Т. 22. – С. 74-76.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

9. Radjapov M. et al. Qoraqalpogiston hududining tabiati va tabiiy boyliklarining geografik organilish tarixi //in Library. – 2021. – T. 21. – №. 4. – С. 56-57.
10. Искендеров А. Б., Абдираманов Б. С. У. ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИДАГИ ТАБИИЙ ГАЗ КОНЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 10. – С. 335-339.
11. Вахобов Х. В. Вахобов Улугбек Хурбоевич, Искендеров Алишер Базарбаевич. Типизация горнодобывающих и горно-перерабатывающих сооружений по степени их влияния на окружающую среду //Табийй географиянинг регионал муаммолари Илмий конференция материалари тўплами. – 2002. – С. 103-105.
12. Умаров, Е. К., Искендеров, А. Б., Раджапов, М. Я., & Айтуганова, А. К. Қорақалпоғистон Республикаси халқ хўжалигини худудий такомиллаштириш муаммолари. *Ўзбекистон География жамияти ахбороти*, 22, 57-59.